Вх. № ЧР-03-381/16.10.2024 г.

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дпсн Пламен Петров Калчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Рецензията е част от процедурата на конкурса за доцент по професионално направление 3.2. Психология (Консултативна психология – личност и зависимости), публикувана в ДВ бр. 58 от 09.07.2024 г. за нуждите на секция „Социална и консултативна психология“ в Институт за изследване на населението и човека, БАН,. Разработена е въз основа на Закон за развитието на академичния състав в Република България.

В посочения конкурс участва един кандидат – гл. ас. д-р по психология Росица Рачева

Гл. ас. д-р Росица Рачева е завършила бакалавърска и магистърска степен по социология в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1999 г. и магистърска степен по клинична психология (психоаналитична перспектива) в Нов български университет през 2004 г. Придобила и е магистърска степен по Социални интервенции, основани на доказателства в университета на Оксфорд през 2007 г. Преминала е и през обучение за социални интервенции (в Бизнес училище, Оксфорд, 2007 г.) и за управленски умения (в Български училище за политика, .2010 г.). Придобила е научна и образователна степен „доктор по педагогическа и възрастова психология“ през 2014 г., след защитен дисертационен труд в Департамент по психология, Институт за изследване на населението и човека, БАН, на тема „Личностен профил на юноши с проблемна употреба на психоактивни вещества“. От 2016 г. досега е главен асистент в Департамент по психология, Институт за изследване на населението и човека, БАН. От 2020 г. досега е хоноруван преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“, в магистърска програма Детско-юношеска и училищна психология, с лекционен курс „Употреба на алкохол и наркотици в юношеска възраст“.

Изследователска дейност

За конкурса Росица Рачева е представила две самостоятелни монографии: *Личностни характеристики при зависими към психоактивни вещества*. Издателство на БАН „проф. Марин Дринов“ (2023), в качеството на хабилитационен труд, и *Проблемна употреба на психоактивни вещества в юношеска възраст. Специфики на личностния профил.* Издателство на БАН „проф. Марин Дринов“ (2024), публикувана на базата на защитения дисертационен труд. Списъкът с публикации, представен за рецензиране, включва и 8 статии (в съавторство), публикувани в реферирани и индексирани в научни бази от данни **(**за две от които са представени разделителни протоколи), както и 4 студии и 6 статии, публикувани в нереферирани, но рецензирани издания (2 от статиите са самостоятелни, останалите, в съавторство).

Хабилитационият труд – *Лич|ностни характеристики при зависими към психоактивни вещества* представя сравнителен анализ на екстернализирани и интернализирани личностни характеристики при лица със зависимости от психоактивни вещества и лица без опит от употреба на вещества. Проблемът без съмнение е актуален, с изследователски и приложни аспекти, в частност, с оглед както на превенцията, така и на възможната интервенция/рехабилитация при лица със зависимости.

Изложението е структурирано във въведение, три глави, заключение и използвана литература (общо 152 с.). Първа глава систематизира основни понятия, свързани с употребата, злоупотребата и зависимостта от психоактивни вещества (ПАВ), както и тяхната

класификация и описание. Направен е преглед на теориите, свързани с употреба на вещества, като е представен био-психо-социален модел. Факторите, свързани с формиране на проблемна употреба са обобщени в три групи: физиологични, средови и индивидуални.

Втора глава е посветена на връзката на личността и зависимостите от ПАВ. Последователно са разгледани съвременни модели и подходи за изследване на личността, с . данни за личностния профил на зависими към ПАВ. В заключение е представен концептуален на модел на личностните черти при лица със зависимости, въз основа на разграничаване на екстернализирани и интернализирани характеристики.

Трета глава представя емпиричното проучване. Посочената теоретична рамка е позволила да се обоснове изборът на оценяваните личностни променливи: към екстернализираните са отнесени: антисоциално поведение, импулсивност, търсене на усещания, агресивност и склонност към поемане на риск; към интернализираните: емоционална стабилност, самооценка, тревожност и депресивност.

Експерименталната (клинична) група на зависимите от ПАВ (N=135, с преобладаване на мъжете), се формира от две подгрупи: на зависими към наркотици и към алкохол. Освен статуса на лицата (със или без зависимост) допълнително се проследява видът на употребяваното психоактивното вещество, началото на употреба, както и наличие на проблемна употреба в семейството. Постигането на този значителен обем на клиничната извадка без съмнение свидетелства за усилията на автора, мотивацията и добрите организационни способности при планиране и реализация на изследването. Контролната група също се състои от 135 лица от общата популация от пет институции/организации с различен профил и е балансирана по пол, възраст и местоживеене с експерименталната.

За оценката на екстернализираните и интернализираните личностни характеристики са конструирани самоописателни скали, с използването на въпроси от Международния пул на личностови айтеми (International Personality Item Pool-IPIP). За всяка черта са подбрани по 10 айтема, които, в част от случаите, са редуцирани на базата на айтем-анализ.

Сравнението на контролната и експерименталната група е направено на базата на t-тестове за независими извадки, а в случаите на разграничаване на двете клинични групи (зависими към алкохол или наркотици), с помощта на еднофакторни дисперсионни анализи. Ефектите на начало на употреба и наличие на проблемна употреба в семейството също са анализирани с помощта на t-тестове за независими извадки. Обсъдени са и корелациите вътре в групите на екстернализирани и интернализирани характеристики.

Резултатите идентифицират значими различия между експерименталната и контролната група при оценяваните екстернализирани и интернализирани характеристики, както и по-високо равнище на антисоциално поведение при зависимите към дрога, в сравнение със зависимите към алкохол. Оценени са и ефектите на „начало на употреба“ и „проблемна употреба в семейството“.

Накратко: монографията представя едно внимателно планирано и успешно реализирано емпирично изследване, чийто позитивни характеристики могат да се резюмира в няколко основни пункта:

- Представен е обяснителен модел за равнището на екстернализирани и интернализирани личностни характеристики при лица със зависимости.
- Разработени са серия от самоописателни скали, с добра вътрешна съгласуваност, за оценка на широк кръг от личностни характеристики. Инструментариумът е икономичен, компактен и лесен за употреба, с потенциал за използване за изследователски и приложни цели.
- Данните се основават на клинична група със значителен обем, изпълнението на който изисква значителен ресурс от време и усилия.

- Получени са значими различия в равнището на оценяваните личностни характеристики при лица със зависимости, с практическо приложение в двете „големи сфери на въздействие върху употребата на психоактивни вещества – превенция и лечение/рехабилитация“.
- Изложението е много добре структурирано, което допълнително улеснява читателя при запознаването с текста.

Към изследването биха могли да бъдат направени и някои препоръки, който по същество задават възможности за разширяване на анализа.

Препоръчително е в перспектива да се провери и конвергентната валидност на разработените скали, чрез връзките с други, независимо конструирани инструменти.

На един следващ етап би могъл да се тества и по-сложен многомерен модел, при които ефектите на екстернализираните и интернализираните характеристики се въвеждат едновременно за оценка. Подобен подход, с помощта на дискриминантен анализ (или, ако условията за дискриминанния анализ не са изпълнени, чрез логистичен регресионен анализ) би идентифицирал най-важните предиктори, прогнозиращи принадлежността на лицето към дадената група, след отчитане на връзките с останалите променливи. Както и сам авторът посочва „профилът на пациентите с проблемна употреба на ПАВ включва съвкупност от характеристики, свързани помежду си и взаимно влияещи си.“ В частност, един от интересните въпроси в тази връзка е и какви са връзките между екстернализираните и интернализираните характеристики. Тук също има поле за формулиране и проверка на изследователски хипотези.

Посочените препоръки по същество очертават перспективи за бъдеща работа по проблема и потенциала на изследването, без да поставят под съмнение получените резултати.

Втората самостоятелна монография – *Проблемна употреба на психоактивни вещества в юношеска възраст. Специфики на личностния профил*, София, Издателство на БАН (2024) е публикувана на базата на защитения дисертационен труд. Книгата включва увод, три глави, заключение, ползвана литература и приложения (общо 168 с.). Към анализа на посочената проблематика авторът е подходил чрез представяне на широка теоретична рамка, в която последователно са изложени: спецификата на юношеската възраст: дефиниции, задачи и аспекти на развитието, отношения в основните социални мрежи; доминиращите за периода модели на психопатология; етапите на употреба на психоактивни вещества. Втора глава представя в детайли личностни особености и доминиращи психични разстройства при юноши с проблемна употреба на психоактивни вещества, а трета глава – личностния профил на юношите с проблемна употреба на психоактивни вещества. Данните са получени с помощта на Минесотският многофакторен личностен въпросник за изследване на юноши (MMPI-A), като Росица Рачева, заедно с Елиана Пенчева и Николай Николов, е един от авторите на българската адаптация. Изследвани са общо 839 юноши на възраст между 14 и 18 години, от които в анализа са използвани данните за 665 лица (пълни данни и валидни протоколи); от тях 503 юноши формират нормативната извадка за българската адаптация на MMPI-A; 100 юноши формират клинична извадка, с различна психопатологична симптоматика, а 62 с диагностицирана проблемна употреба на ПАВ. Адаптацията на подобен, безусловно наложил се в световната практика инструмент, без съмнение изисква високо равнище на професионализъм и широк кръг от специфични компетентности, които авторите на адаптацията са демонстрирали. Успешната работа върху българската версия на MMPI-A, с потенциал за широко практическо приложение, е принципно важен принос на труда

При анализа на юношите с проблемна употреба допълнително са включени както демографски фактори, така и спецификите на употребата на ПАВ. Получените резултати показват, че групата на проблемно употребяващите ПАВ юноши има завишено равнище

по скали, измерващи екстернализирани характеристики: импулсивност, слаби задръжки и проблемно поведение. Един от впечатляващите резултати е високият бал по съдържателната скала PRO (Потенциал за зависимост, T= 74.11), индикатор, разработен специално за оценка на поведенчески характеристики, асоциирани с проблемна употреба на алкохол и наркотици. Вероятно това е един от най-добрите (и икономични) скрининги за идентификация на посочената група и получените с български юноши данни представляват сериозен аргумент в полза на неговата валидност.

На следващия етап, на базата на клъстърен анализ са разграничени три субгрупи на юноши: субгрупа с екстернализирани характеристики; субгрупа с широк спектър и висока интензивност на емоционални проблеми и дистрес; и субгрупа, при която няма проява на характеристики извън нормата.

Тъй като познавам и дисертационния труд на кандидата (в качеството на рецензент) държа да отбележа, че авторът е работил допълнително върху изходния текст: в теоретичната част са добавени нови неща, а експерименталната е частично преструктурирана по начин, който е по-подходящ за четене от по-широка аудитория. Това свидетелства за отговорността и взискателността на автора при подготовка на текст с публичен характер

От представените за конкурса 4 студии и 14 статии, две са самостоятелни, с теоретичен характер, чието съдържание е включено в хабилитационния труд. От останалите публикации две са с разделителни протоколи, с участие на кандидата от 75% и 50%. Първата от тях представя преглед на интернет базирани програми за превенция на употребата на психоактивни вещества, а втората – резултати от емпирично изследване на качеството на живот на зависими към алкохол с ранно начало и продължителна употреба. И двете статии са интересни и информативни на първо място за специалисти в областта на работа със зависимости.

В останалите публикации, за които липсват разделителни протоколи (или в някои от публикациите са посочени идентични приноси), участието на кандидата по-трудно може да бъде оценено. Сред тях, освен изследвания, свързани с проблемна употреба на вещества, са налице работи с по-различен тематичен фокус, в частност серия от изследвания в областта на транспортната психология. В тях предмет на оценка са когнитивни характеристики (невербален интелект, екзекутивни функции) и личностни фактори (емоционална стабилност, тревожност, локус на контрол, гняв, агресия, поемане на риск и търсене на усещания), свързани с процеса на шофиране. Предмет на оценка са и осем стила на шофиране. На тази база са конструирани и адаптирани методи за оценка на фактори, повишаващи вероятността от рисковото поведение на пътя. Без да се навлиза в детайли, получените резултати, с подчертано приложен характер, потвърждават впечатлението за кандидата като компетентен изследовател, с широки изследователски интереси.

Участие в проекти. Кандидатът е взел участие в 11 изследователски проекта, резултатите от които като цяло са отразени в публикациите. Участието в толкова голям брой проекти показва не само силна мотивация, но и желание и възможности за екипна работа.

Преподавателска дейност

От февруари 2020 г. кандидатът е хоноруван преподавател СУ „Св. Климент Охридски“, в магистърска програма „Детско-юношеска и училищна психология“, с лекционен курс “Употреба на алкохол и наркотици в юношеска възраст”. Отзивите за курса са изцяло положителни. Лекциите неизменно предизвикват интерес, а преподавателят се ползва с уважение и авторитет от страна на студентите.

Лични впечатления от кандидата

Познавам Росица Рачева като мотивиран и отговорен специалист, с високо равнище на подготовка за академична и практическа работа. В личен план тя е любопитен човек, който обича професионалните предизвикателства и не се страхува да поема отговорност.

Кандидатът изпълнява минималните национални изисквания за заемане на академична длъжност „доцент“.

Заключение

Въз основа на представените материали и изложените аргументи: убедено препоръчвам на уважаемото жури да присъди на гл. ас. д-р Росица Рачева академична длъжност „доцент“ по професионално направление 3.2. Психология (Консултативна психология – личност и зависимости) в Институт за изследване на населението и човека, БАН.

Дата 14 септември 2024 година Подпис:

проф. дпсн Пламен Петров Калчев